

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА імені В. М. КОРЕЦЬКОГО**

ГУЛИК АНДРІЙ ГРИГОРОВИЧ

УДК 347.91

**ОПТИМІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі господарського, трудового права та цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом.

Науковий консультант – доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
ТИМЧЕНКО Геннадій Петрович,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН
України, провідний науковий співробітник відділу
проблем цивільного, трудового та підприємницького
права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ФУРСА Світлана Ярославівна,
Інститут права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури,
прокуратури, судоустрою;

доктор юридичних наук, професор
ДЯКОВИЧ Мирослава Михайлівна,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, професор кафедри цивільного права та
процесу;

доктор юридичних наук
МАЛЬСЬКИЙ Маркіян Маркіянович,
Адвокатське об'єднання «Арцінгер», керівник
західноукраїнського відділення.

Захист відбудеться «13» квітня 2021 року об 11-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.02 в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий «12» березня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук

О. О. Кваша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На шляху побудови в Україні демократичної і правової держави неминучі глибокі реформи та перетворення усіх сфер державного і суспільного життя. Останнім часом підвищилася увага та вимоги до судової влади і правосуддя. Безперервні реформи порушують багато питань щодо судострою і судочинства, торкаються майже усіх судових інстанцій і не лише діяльності Верховного Суду. Наскільки виявляться ефективними пропоновані способи і заходи удосконалення судової діяльності залежить передусім від загальної концепції розвитку судової влади і судочинства.

Очевидно, що розробка такої концепції неможлива без звернення до наукового знання і спадщини, що акумулює правові цінності щодо суду та правосуддя, без усебічного осмислення напрямів такого розвитку, визначення оптимальних методів досягнення поставлених цілей. Це ставить перед сучасними дослідниками нові теоретико-прикладні проблеми, серед яких може бути названа проблема оптимізації цивільного судочинства. По суті проблема оптимізації цивільного судочинства – це проблема пошуку й обґрунтування необхідних форм удосконалення цивільного процесу, порядку здійснення цивільної процесуальної діяльності, підвищення її ефективності. Це дуже важливо в умовах забезпечення власне еволюційного характеру розвитку цивільного судочинства.

Історія цивілістичної процесуальної думки та законодавства лише підтверджує правомірність цієї тези. Проблема визначення оптимального порядку розгляду і вирішення цивільних справ була добре відома ще на світанку становлення цивільної процесуальної доктрини. Праці О. Л. Боровиковського, Є. В. Васьковського, А. Х. Гольмстен, Ф. М. Дмитрієва, Є. О. Нефедьєва, М. І. Малініна, М. М. Михайлова, С. В. Пахмана, І. Є. Енгельмана, Т. М. Яблочкова та інших вчених того періоду поклали початок обговорення ключових питань удосконалення та оптимізації цивільного процесу, які знайшли своє законодавче відображення у змінах Статуту цивільного судочинства кінця XIX ст.

Хоча подальший розвиток науки і практики цивільного судочинства свідчив про інший характер змін судових процедур, проте, з певними застереженнями, можна говорити про продовження розробки найважливіших теоретико-прикладних проблем правосуддя у цивільних справах, в тім числі і з позиції поліпшення якості правового регулювання цивільної процесуальної діяльності та важливості її оптимізації. Дослідження Т. Є. Абової, С. Н. Абрамова, М. Г. Авдюкова, О. Т. Боннера, А. О. Добровольського, М. А. Гурвича, С. Ю. Каца, І. М. Зайцева, М. Б. Зейдера, О. П. Клеймана, Ю. К. Осипова, В. П. Тараненка, В. Г. Тихині, М. К. Треушнікова, Н. О. Чечиної, Д. М. Чечота, В. Н. Щеглова, В. М. Шерстюка, М. Й. Штефана, М. С. Шакарян, К. С. Юдельсона, М. К. Юкова стали необхідним теоретико-методологічним базисом розвитку цивільного процесуального законодавства і практики його застосування.

Сучасні дослідники в своїх працях все частіше звертаються до проблеми оптимізації цивільного судочинства, і не тільки для аргументації висновків авторських предметів досліджень. Проблематика, що розглядається, вже давно вийшла за рамки національного законодавства, має глобальний контекст,

уособлюючи неминучі тенденції зближення та європеїзації всього цивільного процесу. Підтвердження цьому наукові пошуки І. В. Андропова, В. Д. Андрійцьо, Ю. В. Білоусова, А. Ю. Бабаскіна, С. С. Бичкової, В. І. Бобрика, Й. Г. Богдана, Н. Л. Бондаренко-Зелінської, О. В. Гетманцева, О. В. Горецького, О. О. Грабовської, К. В. Гусарова, А. А. Герц, М. М. Дякович, В. В. Комарова, О. О. Кота, В. М. Коссака, В. А. Кройтора, М. М. Мальського, Ю. В. Навроцької, Д. М. Притики, Ю. Д. Притики, С. В. Сенник, В. І. Тertiшнікова, Г. П. Тимченка, Ю. Ю. Рябченка, Є. І. Фурси, С. Я. Фурси, М. М. Ясинка, Г. В. Чурпіти, О. І. Угриновської, Р. Б. Шишки, А. С. Штефан і інших відомих вітчизняних правознавців.

Незважаючи на проведені дослідження, система теоретичних уявлень щодо оптимізації цивільного судочинства як об'єкта аналізу ще не отримала свого остаточного і логічного завершення, і потребує подальшого теоретичного обґрунтування. Тому варто формувати загальні методологічні засади вивчення оптимізації цивільного судочинства, правових понять і категорій, що досліджуються, виявляти світоглядні підходи і способи наукового пізнання розглядуваної проблеми, аналізувати велику доктринальну спадщину цивільної процесуальної думки і законодавства, оптимальних цивільних процесуальних систем сучасності. Визначення концептуальних підходів до розуміння сутності оптимізації, характеристика її структури є необхідною теоретичною основою вивчення проблеми в річищі правових традицій і тенденцій розвитку цивільного судочинства. Аналіз оптимізації цивільного судочинства з позицій стадійності – один з головних напрямів наукового пошуку. Мають знайти вирішення ключові проблеми судового правозастосування, питання удосконалення реалізації цивільної юрисдикції, підготовчих судових процедур, механізму судового розгляду цивільних справ та перегляду судових рішень. Все це свідчить про актуальність вибраної теми, важливість і значущість проведення дисертаційного дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконували у рамках Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України 03 березня 2016 року, Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV, науково-дослідної роботи Міжрегіональної академії управління персоналом «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми на 2014–2018 роки» та загальнонаукової теми Інституту права імені Володимира Великого МАУП (державний реєстраційний номер 0113U007698).

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – розробити теоретичні основи оптимізації в цивільному судочинстві з урахуванням історичного досвіду та сучасних тенденцій розвитку судових процедур, існуючих проблем правозастосування та правотлумачення, а також підготувати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

Для досягнення поставленої мети вирішували такі завдання:

- показати історико-правову ретроспективу становлення і розвитку вітчизняного цивільного судочинства;
- проаналізувати оптимізацію цивільного судочинства з позиції сучасних тенденцій його розвитку;
- узагальнити існуючі погляди та наукові підходи до поняття і структурної характеристики оптимізації цивільного судочинства;
- обґрунтувати особливості сутності цивільної юрисдикції в умовах оптимізації і забезпечення права на належний суд;
- виявити проблемні аспекти реалізації цивільної юрисдикції та оптимізації процедур визначення належного суду і підсудності цивільних справ;
- визначити характер еволюції моделі та сучасний стан підготовчого провадження в цивільному судочинстві;
- проаналізувати процедури врегулювання спору за участю судді в контексті оптимізації підготовчого провадження і примирення сторін;
- обґрунтувати необхідність концентрації доказового матеріалу у цивільних справах;
- охарактеризувати з погляду оптимізації процедури дослідження обставин у цивільних справах, а також розгляд справ у порядку спрощеного провадження як напрями оптимізації цивільного судочинства;
- обґрунтувати модель касації в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві;
- сформулювати пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Предмет дослідження – оптимізація цивільного судочинства в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою цього дослідження є сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових принципів і підходів, спеціально-наукових методів пізнання правових явищ. Діалектичні прийоми сприяли виявленню різноманіття наявних підходів до цивільної процесуальної діяльності, протилежності поглядів на особливості її здійснення, науковому аналізу шляхів безперервного розвитку цивільної процесуальної форми й об'єктивній оцінці сучасного правосуддя у цивільних справах, а також визначенню масштабів допустимої оптимізації та можливих змін цивільного судочинства (підрозділи 3.1, 3.2, 4.2, 4.3, 5.3). Поряд із діалектичним аналізом застосовували такі закони діалектики: перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, заперечення, діалектика цілого й частини, загального й особливого, а також загальнонаукові методи об'єктивності та всебічності пізнання предмета, руху від абстрактного до конкретного й від конкретного до абстрактного, аналізу й синтезу, дедукції й індукції, порівняльного й історичного методів, а також інші філософські прийоми, сформовані в системі сучасного світогляду та наукового знання.

Системний аналіз, відображаючи характерні ознаки цивільних процесуальних правовідносин, дав підстави обґрунтувати структуру оптимізації цивільного судочинства та побачити в кожному об'єкті дослідження цілісну систему, визначити

властиві тільки для неї елементи й пізнати їхні закономірні взаємозв'язки (підрозділи 2.2, 2.3).

Діяльнісний підхід дає змогу підходити до дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства з позицій усталених уявлень про особливості його стадій, циклів і проваджень, визначити послідовність виконання цивільних процесуальних дій (підрозділи 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3).

У методологічну базу дослідження входить також багато загально-правових способів пізнання дійсності, серед них: *формально-догматичний*, був застосований для формування основних понять і категорій цього дослідження (підрозділи 2.1, 2.2); *історико-правовий метод* допоміг уявно відтворити цілісну картину минулого, виявити й проаналізувати історичні факти, логіку й закономірності розвитку цивільного процесуального права в різні періоди, зокрема, простежити за становленням і розвитком форм цивільного процесу, оцінити характер змін у сфері правосуддя в цивільних справах (підрозділи 1.2, 4.1, 4.3, 5.3, розділ 6); *метод порівняльно-правового аналізу*, зіставляючи особливості правових систем і беручи за основу цивільне процесуальне право зарубіжних країн або його окремі норми та інститути, дав змогу виявити спільності й відмінності в різних правопорядках, переваги й недоліки тих або інших законодавчих підходів, у тім числі визначити загальні та відмінні вихідні характеристики оптимізації правосуддя у цивільних справах, спільність і відмінність правового регулювання діяльності суду й учасників судового процесу, окремих стадій та інститутів цивільного процесуального права (підрозділи 3.1, 3.2, 4.2, 4.3, 5.2, 5.3, розділ 6); *метод узагальнення й аналізу судової практики* став інструментарієм вивчення проблем правозастосування, показником потреби в тих або інших цивільних процесуальних нормах, розуміння судовим корпусом новітніх напрямів у розвитку доктрини та практики цивільного судочинства (підрозділи 3.1, 3.2, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3, розділ 6).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в українській науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням проблем теорії та практики оптимізації цивільного судочинства в Україні. Наукову новизну дисертаційного дослідження становлять такі основні положення, висновки та рекомендації:

уперше:

1) обґрунтовується авторська концепція оптимізації цивільного судочинства як система теоретичних уявлень і поглядів на цивільну процесуальну діяльність з позиції засобів, способів і методів її вдосконалення. Базовими елементами такої концепції є положення про загальні методологічні підстави вивчення проблеми оптимізації, поняття і структурну характеристику оптимізації, цивільну юрисдикцію в умовах оптимізації і забезпечення права на належний суд, оптимізацію процедур підготовки та судового розгляду цивільних справ, касацію в системі інстанційного перегляду судових рішень;

2) визначено, що становлення процедур розгляду і вирішення правових спорів і подальша інституціоналізація форм цивільного судочинства на українських землях характеризується загальним для континентальної правової системи пошуком оптимальних моделей здійснення справедливої судової діяльності, що відповідає передусім еволюційній природі перетворень цивільного судочинства;

3) періодизацію вітчизняного цивільного судочинства, і відповідно, аналіз етапів його оптимізації потрібно проводити, осмислюючи загальноєвропейський розвиток цивільної правової процедури, основні риси якої можна знайти і в правових пам'ятках, що діяли на території сучасної України – Статутах Великого князівства Литовського, кодифікаціях часів Гетьманщини і Правах, за якими судиться малоросійський народ, Російському і Австрійському статутах цивільного судочинства;

4) доведено, що пошук гармонійного поєднання охоронної та примирювальної функції цивільного судочинства як характерний концепт розвитку сучасних процесуальних систем зумовлює основні напрями оптимізації підготовки цивільних справ до судового розгляду. В контексті цілей і завдань цієї стадії цивільного процесу необхідно виокремлювати процесуальні дії, які мають підготовчу правову природу, а саме: здійснення примирення сторін і концентрація доказового матеріалу у справі;

5) обґрунтовано, що примирні процедури, відображаючи свободу вибору сторонами варіантів своєї поведінки, потребують більш широкого законодавчого тлумачення. Йдеться про можливість оптимізації кількості примирних процедур у цивільному судочинстві та відповідного розмежування зі сферою альтернативного вирішення спорів;

6) визначено, що обрана законодавцем модель врегулювання спору за участю судді як новела цивільного процесуального законодавства і спроба забезпечення процесуального обов'язку судді сприяти примиренню сторін, не оптимальна за своєю суттю, бо обмежує можливості початку виконання такої процедури, не враховує особливості окремих категорій цивільних справ, надмірно формалізує підсумки примирної діяльності;

7) аргументовано, що оптимізацію процедур зосередження доказового матеріалу потрібно доктринально інтерпретувати в контексті своєчасності розгляду та вирішення цивільних справ як мінімального стандарту справедливого судового розгляду. Вихідні характеристики таких процедур мають бути засновані на взаємодії змагальності, диспозитивності цивільного судочинства і судового керівництва процесом, що визначає коло активних повноважень суду;

8) доведено, що система цивільної процесуальної відповідальності не отримала оптимального структурного відображення і концептуальної завершеності в цивільному процесуальному законодавстві. Санкції та заходи процесуального примусу за порушення передбаченого порядку в поєднанні зі стимулюванням учасників судового процесу із добросовісного здійснення цивільних процесуальних прав і виконання обов'язків – основа ефективного функціонування цивільного судочинства;

9) обґрунтовано, що концепти оптимізації цивільної процесуальної діяльності отримали специфічну реалізацію в моделі спрощеного провадження, найперше щодо правил формування кола цивільних справ, розглянутих у порядку спрощеного провадження, а також механізму здійснення процесуальних дій;

10) визначено, що реформа правосуддя у цивільних справах, що відбулася, виходить із помилкових підходів, які обмежують доступ громадян до суду касаційної інстанції, що не відображає соціокультурного рівня розвитку суспільства.

Ефективність діяльності касаційної інстанції безпосередньо пов'язана з досягненням єдності та сталості судової практики, що певною мірою залежить від підстав перегляду, їхнього оптимального нормативного закріплення;

отримали подальший розвиток положення про:

11) радянський період розвитку правосуддя в цивільних справах, який лише частково і дуже умовно дає змогу говорити про його оптимізацію в контексті заперечення накопиченого досвіду і специфічного обґрунтування відмінної від інших концепції цивільного судочинства, в основі якої примат публічних інтересів і нехарактерні щодо оптимізації форми здійснення цивільної процесуальної діяльності;

12) світоглядні підходи до дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства, які змушені формуватися в умовах відсутності нової, замість діалектики, філософської основи вивчення явищ дійсності. Загальнонаукові та загальноправові способи пізнання – лише частина необхідного методологічного інструментарію. Розширення теоретичних уявлень і отримання нових знань про проблему, яка розглядається, пов'язано з більш широким використанням методів неюридичних наук і спеціальних прийомів вивчення цивільного процесуального права;

13) законодавчу та правозастосовчу діяльність як основні форми оптимізації цивільного судочинства. В рамках такого підходу варто виокремлювати напрями аналізу: 1) процесуальних засобів забезпечення реалізації завдань цивільного судочинства і практики їх застосування; 2) оптимізації окремих стадій або проваджень, а також процесуальну діяльність суду й учасників судового процесу;

14) універсалізацію позовної форми захисту права і відсутність чіткого поділу права на приватне та публічне, що актуалізує проблему визначення судових повноважень і створення оптимальної процесуальної форми, яка була б адекватною природі правових спорів, а в ширшому сенсі, забезпечувала доступність правосуддя і вибір належного суду;

15) предметну й суб'єктну юрисдикцію, які окреслюють сферу застосування судової влади. Проте проблема видів проваджень, порушена у ст. 19 ЦПК України, не зумовлена визначенням кола судових повноважень. Йдеться насамперед про відповідність порядку розгляду цивільних справ їхній правовій природі. Водночас таке законодавче рішення знову актуалізує питання родової підсудності, їхньої затребуваності в сьогоdnішньому вигляді практикою правозастосування;

16) цивільне процесуальне доказування в контексті змін системи засобів доказування. З позицій оптимізації цивільного судочинства першочергове значення мають правила, які визначають систему засобів доказування і властивості самих судових доказів, а також суб'єктів цивільного процесуального права, на яких закон покладає тягар доказування та доведення;

удосконалено:

17) поняття оптимізації як процесу створення таких судових процедур, які сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного та зручного стану системи цивільного судочинства, за одночасного забезпечення досягнення поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності;

18) концепцію оптимізації судової юрисдикції, в основу покладено систему дій, спрямованих на усунення в законодавстві термінологічних проблем, розробку фактично нових критеріїв виявлення природи правового спору, у підсумку точне визначення сфери адміністративної та господарської юрисдикції, механізму вирішення питань, зумовлених неправильним вибором суду, включно зі створенням окремих змагальних процедур і удосконалюючи правозастосовчу та правотлумачну діяльність Верховного Суду.

Практичне значення одержаних результатів визначається актуальністю вибраної теми, новизною положень і висновків. Викладені теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень актуальних проблем науки цивільного процесуального права, а також для продовження наукової розробки теорії оптимізації цивільного судочинства;

- у законопроектній роботі – для складання нових процесуальних кодексів, внесенні змін і доповнень у діючий Цивільний процесуальний кодекс України;

- у правозастосувальній практиці – для використання судом при трактуванні цивільних процесуальних норм або при обґрунтуванні судових рішень;

- у навчальному процесі – в ході викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес», для підготовки навчальної літератури й навчально-методичних матеріалів до семінарів і практичних занять зі згаданої дисципліни.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації обговорювалися на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема, на: Міжнародній науково-практичній конференції «Тридцять економіко-правові дискусії» (м. Львів, 01 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 17 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 13 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тридцять восьми економіко-правові дискусії» (м. Львів, 25 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 10 липня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тридцять дев'ять економіко-правові дискусії» (м. Львів, 26 липня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 27 публікаціях, серед яких: 1 одноособова монографія, 20 – статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України; з яких 16 – статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 6 праць апробаційного характеру.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, шести розділів, які поділені на чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації становить 447 сторінок, з них основний текст – 398 сторінок, список використаних джерел (515 найменувань) на 46 сторінках, додаток на 3 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначено зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами, зазначено мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, висвітлено методологічні засади роботи, сформульовано наукову новизну, її практичне значення, наведено відомості про апробацію та опублікування одержаних результатів дисертації, її структуру та обсяг.

Розділ 1 «Загальні методологічні підходи до дослідження оптимізації цивільного судочинства» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Світоглядні підходи та способи наукового пізнання оптимізації цивільного судочинства»* як базисну сформульовано тезу, згідно з якою пізнання оптимізації цивільного процесу не може відбутися без застосування загальнонаукових методів. Розкриваючи зміст проблеми, яка розглядається, із найзагальніших світоглядних позицій, загальнонаукові методи привносять у дослідження філософські засади осмислення предмета та його закономірностей, допомагають точніше визначити місце й значення нових теоретичних положень і висновків, що формулюються, у системі вже створеного знання про цивільне процесуальне право та правосуддя у цивільних справах. Без звернення до загальнонаукових методів як вихідних засад дослідження неможливо виконати всебічний аналіз цивільного процесуального законодавства, виявити його застарілі норми, спрогнозувати ефективність нових процесуальних правил і судових процедур.

Основоположними загальнонауковими методами є принципи, закони й категорії діалектики. Використання діалектичного аналізу під час вивчення проблем оптимізації цивільного судочинства важливе щодо визначення сучасного стану судової реформи в Україні, нових завдань, покладених на судову систему й цивільне судочинство, оцінки ефективності організації правосуддя у цивільних справах, можливостей його удосконалення через оптимізацію судових процедур і правил. Застосування діалектичного методу може сприяти формуванню нового знання про масштаби допустимої оптимізації цивільного судочинства, зокрема у світлі подальшої європеїзації вітчизняного цивільного процесу.

Звернення до проблеми оптимізації цивільного судочинства обумовлює використання як її методологічної основи загальноправових способів і прийомів вивчення дійсності. Найважливіший метод, який широко застосовують в юридичних дослідженнях, – формально-догматичний метод. Використання формально-догматичного методу під час дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства сприяє формуванню основних понять і категорій цього дослідження.

Особливого значення в умовах перманентних змін різних аспектів правової системи набуває історико-правовий метод. Історико-правовий метод як методологічна основа дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства допомагає простежити не тільки за становленням і розвитком форм цивільного процесу, визначаючи його сутнісні риси й напрями безперервної еволюції, а й оцінити характер змін у сфері правосуддя в цивільних справах для того, щоб запобігти допущенню попередніх помилок і прорахунків, а також перейняти тільки найліпше з багатого законодавчого досвіду України.

Метод порівняльно-правового аналізу також досить затребуваний у юридичних дослідженнях. У сфері дослідження проблем оптимізації цивільного

судочинства здебільшого має йтися про визначення особливостей вітчизняної цивільної процесуальної системи, типологізацію сучасного цивільного процесу, визначення загальних і відмінних вихідних характеристик оптимізації правосуддя у цивільних справах. У такому зрізі вивчення не залишаються поза науковим обґрунтуванням питання загальних і відмінних принципів правового регулювання діяльності суду й учасників судового процесу, окремих стадій та інститутів цивільного процесуального права.

До спеціальних методів дослідження цивільного процесуального права прийнято зачисляти метод аналізу й узагальнення судової практики. Вивчення цивільного судочинства не може відбуватися окремо від практики застосування цивільного процесуального законодавства. Аналізуючи цивільні процесуальні правила як деяку модель, важливо розуміти, як вони реалізуються насправді. Так буде досягнута мета всебічного осмислення цивільної процесуальної діяльності, і як його проміжний підсумок – визначення ефективності того або іншого законодавчого положення.

У підрозділі 1.2 *«Історико-правова ретроспектива розвитку вітчизняного цивільного судочинства»* відмічено, що перебування земель сучасної України у складі різних держав накладає значний відбиток не тільки на саму можливість виокремлення яких-небудь етапів розвитку нашої державності, а й на осмислення і наступне сприйняття історично наявних форм цивільного судочинства. Очевидно, що за таких умов складно говорити про загальні риси формування цивільного процесу на розглядуваних землях, ускладнюється його доктринальна характеристика. Однак і в цьому контексті правомірно порушувати питання щодо зародження цивільної процесуальної форми, витоки якої можна знайти у звичаях Київської Русі.

Одним із зводів звичаєвого права була Руська Правда давніх слов'ян, яка, хоча ще й не знала поділу процесу на кримінальний і цивільний, не відокремлювала суд від адміністрації, закріплювала превалювання самозахисту та самосуду, однак уже намагалася визначити особливості процедури розгляду, враховуючи категорії справи. Судочинство часів Руської Правди було тяжebним (позовним), усним і гласним. Зазвичай спори розглядали на «торзі», де після заяви позивача обидві сторони змагалися перед суддею, щоб одержати сприятливе для себе рішення. Про змагальний характер давньоруського процесу з його умовним припущенням щодо рівності можливостей можна зробити висновок не тільки з активної участі сторін у доказуванні своєї правоти, а й із засобів доказування, серед яких були відомі показання послухів і видоків, жеребкування, зовнішні прикмети тощо.

Деякі зміни у сфері цивільного судочинства були зумовлені входженням частини земель сучасної України до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Як звичайно дослідники виявляють значний ступінь спільності в характеристиці судочинства періоду, який розглядається, і часів дії Руської Правди.

Заслуговує на особливу увагу порядок розгляду цивільних справ у період національно-визвольного руху українського народу, підсумком якого стало відновлення української державності й утворення Гетьманщини. Цей етап вітчизняної державності цікавий помітним інституціональним становленням судової влади. Особливо варто згадати про функціонування спеціалізованих судів –

духовних, цехових, ярмаркових, митних, третейських і суду грецького Ніжинського братства. Різноманітність судових інстанцій зумовила складну систему джерел права, серед яких виокремлюються звичайне козацьке право, акти козацької старшини, Статути Великого князівства Литовського 1588 року, деякі збірники магдебурзького права в обробці польських авторів («Саксон», «Право Хелмське» та ін.). Така різноманітність джерел права, звичайно ж, впливала на функціонування правової системи і далеко не найліпше. Відсутність кодифікованих актів ускладнювала здійснення судочинства, сприяла поширенню негативних явищ у судовій системі.

Період, який розглядається, ознаменувався й підготовкою збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ». Хоча цьому правовому акту так і не було надано чинності, він уособив спроби упорядкування правових норм, приведення до певної системи судових установ. В основу цивільного судочинства України розглядуваного періоду передбачалося закласти європейські цінності права – змагальність, диспозитивність, виборність суддів, відкритість судового розгляду, колегіальність вирішення певної категорії цивільних справ.

Однак судова система так і не стала об'єднувальним чинником розвитку української держави й суспільства. Суди не змогли подолати суперечності, наявні в законодавстві, і не сформували практику правозастосування, яка б відповідала потребам і очікуванням суспільства. Впливали постійні загрози роз'єднання територій, перманентне перебування в умовах воєнних дій, нестабільність політичної ситуації, розбіжність інтересів різних верств населення.

Наступні події засвідчили примусовий перехід до моделі російського законодавства, враховуючи все більші обмеження української автономії. На Лівобережній Україні 1780 року було запроваджено загальноросійський устрій і законодавство. Водночас землі Західної України залишалися у складі різних держав. Російські перетворення судових інстанцій і цивільного судочинства могли так і залишитися лише російськими, якби була чіткою позиція керівництва Гетьманщини щодо автономії української судової системи, активна законотворча робота. Вбачається, що Україна мала значно досконаліше законодавство, ніж Росія. У підсумку вийшло зовсім інше – заміна вітчизняного права російським законодавством і практикою його застосування.

Зауважено, що абсолютна влада не передбачає надання більших прав і свобод, для ефективного судочинства потрібні не тільки належні закони, а й певний соціокультурний рівень розвитку суспільства, тобто розуміння цінності суду як соціального й правового інституту. У цьому сенсі Росія залишалася, незважаючи на всі намагання, відсталою країною. Історія російської держави засвідчила, що петровські реформи не змогли стати відправною точкою її нового розвитку. Зміни засад, які склалися тоді, вбачалися у проведенні широкої кодифікації законодавства. Підсумком законодавчої роботи стала відома судова реформа XIX ст., яка кардинально змінила юридичне життя. Відбулося остаточне відокремлення суду від адміністрації. Принципи змагальності та диспозитивності стали наріжним каменем побудови системи цивільного процесу. Крім того, були реалізовані вимоги забезпечення гласності й відкритості судової влади, доктрина двох інстанцій, які розглядають справу по суті, апеляційний і касаційний перегляди судових рішень.

В аспекті важливості осмислення правової спадщини, що стосується України, розглянуто основні положення Статуту цивільного судочинства та Австрійського Статуту цивільного судочинства, який діяв тривалий час на західноукраїнських землях, зокрема на Буковині й Галичині. Формування цивільного судочинства на частині західних земель України обумовлювалося змінами судової системи Австрії, пошуком і обґрунтуванням відмінної, від уже наявної тоді конструкції цивільної процесуальної діяльності, в основі якої – активність суду. У певному сенсі можна говорити про різний досвід і сприйняття різних концептів функціонування цивільного судочинства в Україні. Перша світова війна і наступний за нею розпад Російської та Австро-Угорської імперій не тільки актуалізували питання європейських кордонів, а й обумовили значну модифікацію судової влади й законодавства. Для Лівобережної України це означало початок панування радянського законодавства.

В оцінці радянського періоду розвитку цивільного судочинства на перший план виходить його ідеологічна складова. Усталені домінанти не сприяли становленню незалежної й самостійної судової влади, уявленням про цивільний процес як інструмент вирішення соціальних конфліктів у суспільстві. Це стало однією з причин проведення повномасштабних перетворень правової системи України, яка знову отримала свою незалежність, прагнення якнайшвидшого позбавлення від пережитків радянського минулого, зокрема й у сфері цивільного судочинства.

У перші роки незалежності України було внесено низку змін до ЦПК України, що загалом характеризує цей етап як спробу осмисленого пристосування застарілих нормативних актів до швидко змінюваних обставин. Зокрема, зміни торкнулися завдань цивільного судочинства, сфери влади цивільної юрисдикції, змісту змагальних засад і ролі органів прокуратури в цивільному процесі, інстанційного перегляду судових рішень. Хоча ці зміни складно було назвати частиною давно назрілої судово-правової реформи, проте вони визначили напрями подальшого розвитку цивільного процесуального законодавства і практики його застосування, стали в певному сенсі передумовою нової кодифікації та створення ЦПК України 2004 року.

Розділ 2 «Теоретичні засади оптимізації цивільного судочинства» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Оптимізація цивільного судочинства в рідній правовій традиції і тенденції розвитку»* автор, розглядаючи безперервні процеси взаємодії правових систем, аналізує проект європейського ЦПК, розроблений у кінці минулого століття робочою групою під керівництвом М. Сторме; проект, який виконав Американський інститут права та Міжнародний інститут уніфікації приватного права. Йдеться про підготовку принципів і правил транскордонного цивільного процесу; Ібероамериканський Цивільний процесуальний кодекс як найбільш успішні проекти з підготовки основних засад і правил цивільного судочинства останніх десятиліть. Вони відобразили основоположні тенденції розвитку цивільного процесуального права – зближення цивільних процесуальних систем сучасності, уніфікацію та гармонізацію окремих інститутів і норм. У цьому логічному ряді, хоч і з деякими застереженнями, варто назвати оптимізацію

цивільного судочинства. Об'єднувальним чинником всіх розглянутих правових явищ є прагнення до створення справедливої та ефективної правової процедури, на підставі осмисленої спільності та відмінностей у механізмі судового захисту цивільних прав.

Показовою є позиція творців Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Розуміючи важливість формування нових підходів до сутності судового процесу, розробники Конвенції як його базисну характеристику прийняли справедливість, і наголосили, що кожен громадянин має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Отож, було покладено початок не тільки осмисленню цивільного судочинства з позиції філософських уявлень про справедливість, а й подальшому становленню і розвитку концепції справедливого суду та її елементів. Дослідник вважає, що справедливим судовим процедурам як меті оптимізації цивільного судочинства треба надавати розширювальне тлумачення.

У дисертації розглядається поняття «належна правова процедура», що широко застосовують країни загального права у протилежність або як еквівалент концептам справедливого судового розгляду. Відмічається, що елементами класичної доктрини належного процесу прийнято називати: приватну автономію особи; право з'явитися і бути вислуханим неупередженим судом; ефективну професійну юридичну допомогу; наявність суду з участю присяжних у цивільних справах; рівноправність сторін.

У підрозділі 2.2 «Поняття оптимізації цивільного судочинства: огляд концептуальних підходів» зазначено, що незважаючи на свою неправову природу, категорію «оптимізація» застосовують як методологічний інструментарій пізнання правовідносин. У цьому сенсі правомірно говорити про послідовне поєднання різних галузей наукового знання. Часто дослідники не дають самого визначення оптимізації, вважаючи це зайвим з огляду на зрозумілість цієї категорії. Нерідко оптимізація пов'язується з раціоналізацією судових процедур, що приводить авторів до визначення основних напрямів вдосконалення цивільного процесуального законодавства, спрощенням процесуальних правил, більш стислими строками здійснення цивільних процесуальних дій, введенням нових процесуальних конструкцій.

У роботі проблема оптимізації аналізується в контексті визначення чинників, які сприяють усуненню або зменшенню процесуальної недостатності або надмірності у заданих цілях і завданнях цивільного судочинства. Тому оптимізацію можна подавати як процес створення таких судових процедур, які сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного та зручного стану системи цивільного судочинства, за одночасного забезпечення досягнення поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності.

У підрозділі 2.3 «Структурна характеристика оптимізації цивільного судочинства» зазначається, що оптимізація є певним інструментарієм оцінки цивільного судочинства, а також можливих напрямів його перетворення. Оптимізацію варто розглядати як складну і комплексну правову категорію.

Правомірно ставити питання про систему теоретичних поглядів на оптимізацію цивільного процесу, які відображають структуру цивільного судочинства. Заявляючи оптимізацію цивільного судочинства як загальний напрям наукового пошуку, в його межах можуть бути розглянуті питання оптимізації окремих стадій і проваджень цивільного процесу. Або, навпаки, осмислення діяльності суб'єктів цивільного процесу можна проводити крізь призму її оптимізації. Так само, як і аналіз процесуальних засобів забезпечення реалізації завдань цивільного судочинства можливий за допомогою дослідження оптимізації.

Також розглянуто питання співвідношення оптимізації та ефективності цивільного судочинства.

Розділ 3 «Цивільна юрисдикція в умовах оптимізації та забезпечення права на належний суд» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «*Реалізація цивільної юрисдикції й оптимізація процедур визначення належного суду*» зазначено, що питання доступу до правосуддя й вибору належного суду – це ті, за якими буде оцінюватися проведена судова реформа. ЦПК України у редакції 2017 року наділяє суд повноваженнями й визначає коло правових питань, які підлягають розгляду та вирішенню. Проте цивільний процесуальний закон говорить лише про предметну і суб'єктну юрисдикцію. Але предметними повноваженнями зовсім не обмежуються можливості впливу судового органу на суспільні відносини. У цьому сенсі показовим є використання терміна «цивільна юрисдикція» як родового. Його застосування свідчить про спробу законодавця відобразити результат надання суду системи повноважень, визначити належний предмет і можливі межі участі суду загальної юрисдикції в механізмі індивідуально-правового регулювання. Крім того, щодо цивільної судової юрисдикції йдеться не тільки про повноваження судів стосовно розгляду й вирішення цивільних справ. Тому цивільне процесуальне законодавство обґрунтовано передбачає положення і про інстанційну юрисдикцію.

Через вибір належної судової юрисдикції можливе досягнення цілей оптимізації цивільної процесуальної діяльності. Із прийняттям процесуальних кодексів у нових редакціях не усунуто перешкоди на шляху визначення належної юрисдикції. Створення господарських і адміністративних судів зумовило необхідність визначення предметів їх розгляду, що не завжди мало об'єктивні підстави. Множинність судових форм захисту і у підсумку видів процесуального законодавства – чинники, які зумовлюють сучасний стан і проблемні аспекти вибору належної юрисдикції.

Спроби створення процесуальної форми, адекватної природі правових спорів, – причини наявних колізій судових повноважень. Практично може йтися про додаткові, але, фактично, нові критерії поділу права на приватне й публічне, що відкриє перспективи з'ясування справжнього змісту публічно-правового й господарсько-правового спору. І це все на фоні використання позову як універсального засобу захисту порушеного права та необхідності окреслення компетенції адміністративних і господарських судів.

Визначення повноважень судів у сфері цивільної юрисдикції впливає з юрисдикції адміністративних і господарських судів. У тому розумінні, що цивільна юрисдикція всеосяжна, за винятком тих категорій справ, розгляд і вирішення яких

відбувається в порядку адміністративного або господарського судочинства. Методологічно й доктринально це найбільш правильно. У цьому сенсі цивільна юрисдикція – це усталена у процесі тривалого історичного розвитку форма захисту цивільних прав, прийнятна для охорони й захисту численних прав і свобод громадян. Проте, як свідчить вітчизняний досвід здійснення правосуддя, саме існування різних галузей судової влади містить значні ризики для виникнення колізій юрисдикцій. Тому для законодавця важливо створити механізм їхнього вирішення, зокрема й на підставі закордонного досвіду цивільного судочинства. У гармонійному поєднанні правозастосовної діяльності вищої судової інстанції, правил, які передбачають усунення наслідків неправильного вибору суду, окремих змагальних процедур визначення юрисдикції – шлях до безперешкодного правосуддя й доктринального обґрунтування концепції належного суду в різних сферах судової юрисдикції.

У підрозділі 3.2 «Територіальна юрисдикція (підсудність) цивільних справ: проблеми правозастосування» зазначено, що правила підсудності – це незмінна й фундаментальна гарантія того, що спір про право цивільне буде неупереджено й об'єктивно розглянутий і вирішений повноважним судом, створеним на підставі закону. Традиційним у цивілістичній науці є розгляд правил підсудності в контексті розподілу юрисдикційних повноважень судових органів. Виконавши глибинний аналіз, попередні дослідники акцентували увагу на різних аспектах досліджуваного явища, зокрема, аспектах побудови судової системи, переліку цивільних справ, які належать до ведення певного суду першої інстанції, юрисдикційних повноваженнях суду та їхньому розподілі всередині судової системи; взаємозв'язках між властивістю розглядуваного спору й повноважним судом, сфері переосмислення досліджуваного поняття й інші.

Предметна й суб'єктна юрисдикція окреслюють сферу застосування судової влади. Проте проблема видів проваджень, порушена у ст. 19 ЦПК України, не зумовлена визначенням кола судових повноважень. Йдеться насамперед про відповідність порядку розгляду цивільних справ їхній правовій природі. Водночас таке законодавче рішення актуалізує питання родової підсудності, їхньої затребуваності практикою правозастосування. Проаналізовано види територіальної юрисдикції (підсудності) і перспективи подальшого розвитку цивільного процесуального законодавства. У роботі розглядаються питання кваліфікації порушень правил підсудності.

Розділ 4 «Оптимізація підготовки цивільних справ до судового розгляду» має три підрозділи.

У підрозділі 4.1 «Підготовче провадження в цивільному судочинстві: еволюція моделі та сучасний стан» подано історико-правовий дискурс становлення підготовки справи до судового розгляду та зазначено, що цілі підготовки справи до судового розгляду похідні від цілей цивільного судочинства. У широкому сенсі можна говорити не тільки про ефективність захисту права і механізм реалізації права на справедливий суд, а й забезпечення фундаментальних гарантій у сфері цивільного судочинства. Насамперед права на представлення й обґрунтування своєї позиції в умовах рівних процесуальних можливостей. Концептуально в цьому випадку треба враховувати ідеї концентрації доказового матеріалу на етапі

підготовки справи до судового розгляду. Новелізація процесуального законодавства свідчить про постійне зростання значення примирної функції цивільного судочинства і у підсумку формування нової концептуальної основи правосуддя в цивільних справах. У цьому сенсі примирення сторін може бути однією з цілей підготовки справи до судового розгляду.

Крім визначення цілей підготовчого провадження, важливе належне законодавче регулювання завдань досліджуваного етапу судової діяльності. У руслі доктринального обґрунтування законодавче закріплення завдань підготовки справи до судового розгляду.

Критично оцінено наявність положення про остаточне визначення позовних вимог у пункті 1 частини першої ст. 189 ЦПК України. Доцільніше було б поєднати в одному пункті предмет і підставу позову, тобто обов'язок для суду визначити у процесі здійснення підготовки позовні вимоги й обставини у справі (п. 3). Згідно з пунктом 2 частини першої ст. 189 ЦПК України завданням підготовчого провадження є з'ясування заперечень проти позовних вимог. Проте закон не вказує на остаточність з'ясування таких заперечень, з урахуванням змісту статей 178, 179 ЦПК України. Подання заяв по суті справи є лише правом учасників справи. Пункт 3 частини першої ст. 189 ЦПК України закріплює положення про збирання доказів у справі. Тягар доказування своїх вимог або заперечень через особисту зацікавленість покладений на учасників судового процесу. Суд лише сприяє учасникам судового процесу у реалізації ними прав. Пункт 5 частини другої ст. 197 залишає за судом право роз'яснити учасникам справи, які обставини становлять предмет доказування, які докази мають бути надані тим або іншим учасником справи. Загалом це відповідає європейським стандартам судового захисту.

У підрозділі 4.2 «Урегулювання спору за участю судді в контексті оптимізації підготовчого провадження та примирних процедур» простежено шлях становлення на вітчизняній ниві правознавства примирних процедур, джерела яких можна знайти в багатій історичній спадщині України та правових пам'ятках.

Концепція врегулювання спору має ґрунтуватися на розумінні того, що в порядку цивільного судочинства відбувається не тільки охорона суб'єктивного цивільного права, а й може бути досягнута мета примирення сторін. У цьому випадку має йтись про конкретизацію ідеї примирення сторін, передусім чітку вказівку на коло судових обов'язків. У тому вигляді, в якому закріплені обов'язки суду, вони не сприяють з'ясуванню особливостей процедури врегулювання спору за участю судді. Визначення обов'язків суду відбувається без урахування прав сторін. Обов'язки суду треба розглядати насамперед як відповідь на волевиявлення учасників процесу. Вбачається, що учасники процесу повинні мати право на примирення, на вибір такої примирної процедури, яка найбільше відповідала б їхнім власним інтересам. Важливо не тільки надати таку можливість, а й визначити часові межі її виконання. Не можна обмежуватися тільки процедурами врегулювання спору за участю судді. Суб'єктивне право сторін впливати на хід судового процесу має бути деталізоване можливістю вибору судових процедур, які надають.

Про перспективи розвитку медіації в цивільному процесі, враховуючи чинну редакцію ЦПК України говорити зарано. Про медіацію згадується лише одного разу й тільки щодо закріплення привілеїв конфіденційності. Не впроваджуючи медіацію

в цивільне судочинство, законодавець обмежує розвиток цього соціального та правового інституту, а в більш широкому сенсі – доступність правосуддя в цивільних справах.

Критично оцінено положення, що тільки за згодою обох сторін можливе проведення примирної процедури. Звернено увагу й на відсутність у законодавстві вказівки на обов'язковість здійснення примирної процедури в певних категоріях цивільних справ. У цивільному процесуальному законодавстві визначено певні гарантії конфіденційності процедури врегулювання спору за участю судді. Інформація, отримана якою-небудь зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, конфіденційна. Це загальносвітова практика – заборона на розголошення отриманих під час примирної процедури відомостей. Щодо самих сторін, то питання забезпечення конфіденційності інформації, отриманої під час примирної процедури за участю медіатора, продовжує залишатися відкритим.

У підрозділі 4.3 «Концентрація доказового матеріалу у цивільній справі – шлях до оптимізації цивільного судочинства» зазначається, що концепти концентрації доказів виникли й отримали свій розвиток у зв'язку зі спробою вирішити проблему надмірної тривалості провадження у справі і знайти дієві способи прискорення руху цивільної справи. Проблема концентрації доказів не може бути вирішена без пошуку належних форм взаємодії основоположних принципів цивільного процесу – змагальності та диспозитивності, з одного боку, та положень про керівництво судовим процесом і активні повноваження суду.

Визначено підходи вітчизняного законодавця до вирішення питань взаємодії та взаємозалежності функціональних принципів цивільного процесу крізь призму проблеми концентрації доказів. Автор вважає помилковим рішення поєднати в одній статті загальні правила щодо змагальності та керівництва процесом. Концепція активності суду базується на приматі публічних засад у цивільному процесі. Відповідно, в процесуальній діяльності суду, спрямованій на охорону і захист публічних інтересів, треба шукати обґрунтування і конкретні прояви повноважень *ex officio*. Обґрунтовано наявність окремих проявів процесуальної активності суду в національному цивільному судочинстві.

Для формування ефективної цивільної процесуальної форми концентрації доказів важливе значення має час і строки подання доказів. Законодавець визначає більш стислі строки для подання доказів, обмежуючи сторони та інших учасників судового процесу ранньою стадією цивільного судочинства. Це нововведення видається корисним, особливо в гармонійному поєднанні з процедурами обміну змагальними документами. Вітчизняна практика цивільного судочинства не оперує таким понятійно-категоріальним апаратом. Але вперше на ниві вітчизняного правознавства сприйняті елементи такої процедури.

Проаналізовано положення ст. 174 ЦПК України, які передбачають види та зміст заяв по суті справи в контексті проблеми правової природи доказової діяльності. Законодавець до кінця не зміг визначитися з концепцією правового регулювання. Важливо знайти баланс між диспозитивними правами сторін та інтересами правопорядку, публічними інтересами в належному здійсненні правосуддя. Збільшення кількості цивільних процесуальних обов'язків, насамперед

у сфері доказового права, має стати одним з напрямів оптимізації цивільного судочинства.

Логічну завершеність механізму концентрації доказів надає встановлення цивільної процесуальної відповідальності (санкцій) за порушення передбаченого законом порядку здійснення процесуальних дій і невиконання процесуальних обов'язків. Це одна з ключових проблем сучасного цивільного судочинства. Вітчизняний законодавець і судова практика намагаються максимально використовувати наявний набір санкцій для спонукання та стимулювання учасників судового процесу діяти добросовісно і відповідно до цілей цивільного судочинства. Запропонована модель цивільної процесуальної відповідальності, яка охоплює главу про заходи процесуального примусу й окремі санкції, розташовані по ходу руху цивільної справи, потребує подальшого критичного осмислення. Водночас жодна цивільна процесуальна система не може ефективно функціонувати без належної кількості санкцій за порушення нормального ходу цивільного судочинства.

Розділ 5 «Оптимізація судового розгляду цивільних справ» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Судовий розгляд у цивільному судочинстві: загальна характеристика крізь призму оптимізації» зазначено, що виділення різних стадій цивільного процесу має загальні й індивідуальні цілі. Це дає змогу говорити про якісну своєрідність цивільної процесуальної діяльності на різних етапах судового процесу. У такому контексті стадія судового розгляду має особливе значення. Саме стадія судового розгляду акумулює уявлення про справедливий характер судового провадження та правосудність винесеного судового рішення.

В останній редакції ЦПК України відбулися деякі термінологічні зміни. Перетворення торкнулися і структури кодексу. У редакції ЦПК України 2017 року розділ «Позовне провадження» суттєво розширено. Тепер він охоплює не тільки традиційні положення стосовно відкриття провадження у справі та підготовчого провадження, фіксування судового процесу, а й спеціальні правила, що регулюють письмові заяви учасників справи, а також особливості розгляду справ у порядку спрощеного провадження і у справах про визнання необґрунтованими активів та їхнього витребування.

Звертає на себе увагу спроба законодавця вперше виділити деякі загальні положення, які визначають модель судового розгляду. Загальні положення розпочинаються з регламентації завдань стадії розгляду справи по суті. Позитивною рисою вітчизняного цивільного процесуального законодавства є визначення самого завдання стадії судового розгляду. Однак правомірний аналіз завдань стадії судового розгляду з позиції здійснення доказової діяльності розкриває лише одну сторону досліджуваного явища. Цивільний процесуальний закон говорить про те, що завданням розгляду справи по суті є розгляд і вирішення спору. Законодавець виправдано акцентує увагу на кілька складових судового розгляду.

ЦПК України, передбачаючи завдання розгляду справи по суті, наголошує, що розгляд і вирішення справи відбувається на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів. З одного боку, законодавець зазначає підвищене значення належної підготовки справи до судового розгляду, з іншого – вводить новий термін «матеріали», широко використовуючи його в інших статтях кодексу, але не

розкриваючи його зміст. Поняття «матеріали» в охоплює різнопланові документи і не може бути ототожнене за своїм змістом з усталеним поняттям «доказу». Варто як загальне правило залишити в цивільному процесуальному законі положення про матеріали, зібрані у підготовчому провадженні, але з урахуванням винятків, передбачених ЦПК України. Нарешті, законодавець називає серед завдань розгляду справи по суті розподіл судових витрат.

У параграфі «Загальні положення» є також правила, які дають змогу учасникам справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Ці норми спрямовані на досягнення цілей оптимізації цивільного судочинства. Право на використання інформаційних технологій розширює диспозитивні засади в цивільному процесі, дає нові можливості учасникам справи, допомагає в стислі строки проводити цивільні процесуальні дії, забезпечує доступ до суду. Проте законодавче регулювання видів участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції не завжди враховує їхню спільність і відомі відмінності, зумовлені передусім правовою природою виконуваних дій.

Говорячи про загальні положення етапу розгляду справи по суті, автор розглядає питання безпосередності судового розгляду. Законодавець акцентує увагу саме на обов'язках безпосереднього дослідження доказів, одному складі суду, який має розглянути справу і можливих перерв у судових засіданнях. На відміну від цивілістичної доктрини, не враховує класифікацію доказів на первинні та похідні, можливості інформаційних технологій у цивільному процесі, що обумовлює необхідність розробки, на додаток до існуючих, нових підходів до законодавчої регламентації правил безпосередності судового розгляду.

У підрозділі 5.2 *«Процедури дослідження обставин цивільних справ щодо оптимізації цивільного судочинства»* зазначається, що дослідження обставин цивільних справ у структурі стадії судового розгляду займає особливе місце. Потребують зосередження запропоновані законодавцем зміни цивільного процесуального законодавства. Насамперед пов'язані з правовою конструкцією пояснень учасників справи, а також розширенням засобів доказування. Виключення пояснень сторін з переліку засобів доказування стало одним з найбільш видимих результатів кодифікації вітчизняного цивільного процесуального законодавства на початку ХХІ ст. ЦПК України в діючій редакції залишився на таких самих методологічних позиціях, не забезпечуючи пояснення сторін необхідною доказовою силою.

Пошук належного законодавчого закріплення судових доказів у доктрині цивільного процесу ще триватиме. З позицій оптимізації цивільного судочинства першочергове значення мають правила, які визначають систему засобів доказування і властивості самих судових доказів, а також суб'єктів цивільного процесуального права, на яких закон покладає тягар доказування та доведення.

У підрозділі 5.3 *«Розгляд справ у порядку спрощеного провадження – напрям оптимізації цивільного судочинства»* розглянуто спрощення цивільного судочинства у контексті загальної вимоги забезпечити доступність правосуддя з цивільних справ. У дисертаційному дослідженні доводиться, що існують окремі категорії цивільних справ, для яких не обов'язково проводити повний комплекс цивільних процесуальних дій. Важливе інше – забезпечити можливість отримання

швидкого, необтяженого зайвими формальностями та недорогого судового захисту порушених прав.

Цивільне процесуальне законодавство України загалом сприйняло ідею регламентації спрощеного порядку розгляду цивільних справ. Водночас проблема ефективності такого порядку, як і його сутнісне наповнення, залишається ще не до кінця вирішеною. На думку дисертанта, незмінним залишається головне призначення будь-якого порядку розгляду цивільних справ – зручність і простота використання для учасників судового процесу в поєднанні з фундаментальними гарантіями правосуддя.

Як базисну автор формулює тезу про те, що спрощення можливе та необхідне щодо так званих нескладних категорій цивільних справ. Малозначність цивільної справи є основою для формування правил спрощеного провадження. Проте така концепція не достатньо реалізована. Вітчизняний законодавець намагається визначити конкретні категорії цивільних справ, які мають розглядатися в порядку спрощеного провадження або умови, за яких можливі ініціації цього провадження. Серед таких умов законодавець назвав: ціна позову, значення справи для сторін, обраний позивачем спосіб захисту, категорія і складність справи, обсяг і характер доказів по справі, кількість сторін та інших учасників справи, чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес, думку сторін про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження.

У роботі розглядаються процесуальні особливості розгляду справ у порядку спрощеного провадження. ЦПК України у редакції 2017 року не містить будь-яких положень, які свідчать про особливості відкриття провадження у справі. Цивільний процесуальний закон у главі про розгляд справ у порядку спрощеного провадження обумовлює перелік справ, які підлягають розгляду в цьому провадженні, строки їхнього розгляду, порядок вирішення заявлених клопотань. Законодавець починає говорити про особливості спрощеного провадження стосовно подачі заяв по суті справи.

У **Розділі 6 «Касація в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві»** відмічено, що історія вітчизняного правознавства дає чимало прикладів показових перетворень судової влади, що відобразили у певних аспектах самобутні риси українського цивільного судочинства та рецепцію зарубіжної правової думки і законодавства. Щодо касації як важливого етапу судової діяльності, то ця теза видається ще більш правомірною. Поява після римських правил *supplicatio* і *retractatio* в системі європейських судових інстанцій екстраординарного суду, повноваження якого були спрямовані на перевірку лише юридичної сторони судового рішення і роз'яснення справжнього змісту законів, стало підсумком розвитку і без перебільшення успішного пошуку оптимальної кількості судових процедур і їхнього змісту.

Нова кодифікація цивільного процесуального законодавства 2004 року, а також наступні перетворення системи судоустрою та цивільного судочинства продовжили формування національної моделі касаційного перегляду. Будь-які зміни та реформи мають розпочинатися з визначення мети, яку вони ставлять. Можна припустити, враховуючи прецедентну практику ЄСПЛ і законодавство демократичних європейських держав, що такою метою є створення

екстраординарного суду, діяльність якого обмежена тільки питаннями права, тобто перевіркою правильності застосування норм матеріального та процесуального права, і отже, пов'язана з формуванням єдності та сталості судової практики.

Як базису висловимо тезу про те, що фундаментальною гарантією правосуддя є забезпечення права на оскарження судових рішень. Ця процесуальна гарантія не тільки впливає з обов'язку держави забезпечити належну систему судової юрисдикції та реалізацію конституційного права на судовий захист. Стандарти судового захисту неодмінно пов'язуються з правом на справедливий судовий розгляд, що знайшло своє широке застосування і тлумачення в прецедентній практиці ЄСПЛ.

У цьому сенсі правосуддя навряд чи може бути справедливим без передбаченої можливості усунення допущених судових помилок. Право на оскарження треба розглядати як невід'ємний стандарт справедливої судової процедури, який визначає, зокрема, і характерні риси інстанційної побудови судової системи та особливості реалізації вимог правової визначеності.

Сучасні реформи цивільного судочинства, які зачепили також порядок касаційного оскарження судових рішень, свідчать про те, що пошук оптимальної моделі касації триває. Одна з можливих моделей – правова конструкція обмеженої касації. Саме цей напрям розвитку такого правового інституту розглядає вітчизняний законодавець як першорядний. Як аргументи на користь такого вибору зазвичай називають практику ЄСПЛ, яка, як відомо, не надає праву на касаційне оскарження характер абсолютного, вважаючи, що відповідає природі такого суду можливі обмеження ініціації його діяльності (наприклад, ціна позову тощо) та досвід правового регулювання інститутів оскарження в зарубіжних країнах, обґрунтовано вважаючи їх необхідною емпіричною базою для проведення важливих змін національної правової системи.

Судова практика, що формується, актуалізує теоретичне осмислення питань доступності касації в контексті впроваджуваних процесуальних фільтрів, їхнього оптимального нормативного закріплення та ефективності в цій частині цивільного процесуального законодавства.

Більшість підстав для касаційного оскарження судових рішень зумовлені необхідністю аналізу подібності правовідносин. З огляду на ці причини цивільне процесуальне законодавство передбачає оціночні поняття та категорії. Очевидно, що простої тотожності предмета та підстави позову недостатньо для визначення подібності правовідносин. В пункті 1 частини другої ст. 389 ЦПК України законодавець говорить тільки про суди апеляційної інстанції, забуваючи згадати суди першої інстанції, які також можуть застосувати норму права без врахування висновків про застосування норми права в подібних правовідносинах, що містяться в постановках Верховного Суду. Крім того, законодавець спеціально обумовлює, що в цьому випадку йдеться вже про висновки, викладені в постановках нового Верховного Суду. У цьому випадку законодавець акцентує також увагу на презумпції знання учасниками судового процесу правових висновків Верховного Суду. І це в умовах відсутності офіційної систематизації таких висновків. Ще одна складність полягає у використанні поняття, визначення якого не містить цивільне процесуальне законодавство. Цивільний процесуальний закон передбачає

можливість саме мотивованого обґрунтування необхідності відступу від висновків Верховного Суду про застосування норми права в подібних правовідносинах.

У дисертації розглядаються такі положення цивільного процесуального законодавства, що відображають особливості сутності нормативної моделі касаційного оскарження судових рішень. Передусім строки касаційного оскарження.

Законодавча регламентація строків на касаційне оскарження судових рішень неодноразово зазнавала значних змін. Сьогодні законодавець визначив 30-ти денний строк на касаційне оскарження. Помилки під час підготовки касаційної скарги мають негативні наслідки для самого учасника судового процесу (відмову у відкритті касаційного провадження) та для касаційного суду, вимушеного витратити час на вивчення такої касаційної скарги. Здається, що проблема строків на касаційне оскарження ще остаточно не вирішена й отримає продовження.

Законодавець в останній редакції ЦПК України виконав певну роботу, щоб виправити недоліки процедури відкриття касаційного провадження. Уже не суддя-доповідач, а лише колегія суддів у складі трьох суддів вирішує питання про відкриття касаційного провадження або про відмову в такому відкритті. Також виключено спірне положення про необґрунтованість касаційної скарги і доводах, викладених в них як однієї з підстав для відмови у відкритті касаційного провадження. Треба позитивно оцінити положення ЦПК України в цій частині.

Вважаємо, що законодавець не оптимально підійшов до процедур попереднього розгляду справи. Головна мета такої процедури полягає в ознайомленні суддів з обставинами цивільної справи. Ніяких інших підготовчих дій, крім підготовки самої доповіді, закон не передбачає. Дискусійним є формулювання питання про право суду касаційної інстанції на етапі попереднього розгляду справи скасовувати судові рішення або залишати касаційну скаргу без задоволення. Автор звертається до меж касаційного розгляду. Ці межі утворюють лише питання права, що відображає природу касації як правового явища. Суд касаційної інстанції провадить свою діяльність тільки в межах доводів і вимог касаційної скарги, не допускає подання нових вимог або доказів.

Привертає увагу повноваження суду касаційної інстанції. Касаційна інстанція специфічно реалізує свою мету – вказуючи судам першої та апеляційної інстанції на допущені помилки правозастосування та правотлумачення. Отож, має формуватися єдина та стала судова практика. Право на ухвалення нового судового рішення має стати скоріше винятком із загального правила про направлення справи на новий судовий розгляд. У будь-якому випадку, варто уникати широкого суддівського розсуду. Це важливо, враховуючи алгоритм виконання касаційного перегляду судових рішень: аналіз цивільної справи щодо правильності застосування норм матеріального права, тобто, визначення точного змісту і сенсу законів, які мають бути застосовані до фактичних обставин справи.

ВИСНОВКИ

У дисертації зроблено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у розробленні теоретичних основ оптимізації цивільного судочинства. Проведене дослідження дало змогу сформулювати пропозиції та

рекомендації, спрямовані на вдосконалення цивільного процесуального законодавства України. До основних науково обґрунтованих результатів проведеного дослідження належать, зокрема, такі положення.

1. Пошук нових методологічних підстав вивчення правових проблем у сфері цивільної юрисдикції (у вузькому сенсі) продовжує залишатися актуальним. В основі сформованої системи наукового знання та світогляду, яка може бути застосована до пізнання проблемних питань оптимізації цивільного судочинства – загальнонаукові та загальноправові способи дослідження правових явищ, методи, які використовують неюридичні науки, спеціальні прийоми пізнання, які властиві процесуальній доктрині.

2. В умовах зближення правових систем відбуваються зміни в типологічній характеристиці цивільного судочинства. Ці обставини важливо враховувати під час визначення можливих напрямів оптимізації цивільного судочинства. Оптимальна форма здійснення цивільних процесуальних дій, поряд з мінімальними стандартами доступності суду та справедливості судового розгляду – доміанти сучасного розвитку цивільного судочинства.

Найбільш успішні проекти з підготовки основних засад і правил цивільного судочинства останніх десятиліть відобразили основоположні тенденції розвитку цивільного процесуального права – уніфікацію та гармонізацію окремих інститутів і норм. У цьому логічному ряді варто назвати оптимізацію цивільного судочинства. Об'єднувальним чинником цих правових явищ є прагнення до створення справедливої ефективної правової процедури, на підставі осмисленої спільності та відмінностей у механізмі судового захисту цивільних прав.

3. Проведене дослідження етапів розвитку цивільного процесу – це свідчення непростой, але досить повчальної історії становлення української державності. Тривала роз'єднаність України природно не могла не позначитися на формуванні рис вітчизняного цивільного судочинства. Однак буде справедливим і зворотне твердження про те, що національний цивільний процес подолав у своєму розвитку типовий шлях країни континентального права, від ранніх форм захисту права до кодифікованих актів, які детально регулюють порядок розгляду й вирішення цивільних справ.

Еволюція судових процедур засвідчує, що Україна тяжіє до європейських цінностей, серед яких право на судовий захист, справедливий судовий розгляд. Хоча українські землі у складі інших державних утворень ішли до цього різними шляхами та в різний період, неодмінною умовою їхнього розвитку був пошук найбільш оптимальної форми здійснення судочинства. У цьому аспекті показові в історичній ретроспективі підходи законодавця, який намагався знайти прийнятні варіанти комбінації ініціативи й активності сторін і суду в цивільному процесі. Проте такий пошук не закінчений і сьогодні, але вже на новому витку соціокультурного розвитку суспільства та суду як необхідного соціального й правового інституту.

4. Проблема оптимізації – це передусім визначення чинників, які сприяють усуненню або зменшенню процесуальної недостатності або надмірності у заданих цілях і завданнях цивільного судочинства. Тому оптимізацію можна подавати як процес створення таких судових процедур, які сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного та зручного

стану системи цивільного судочинства, за одночасного забезпечення досягнення поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності.

5. Оптимізація є певним інструментарієм оцінки цивільного судочинства, а також можливих напрямів його перетворення. Оптимізацію варто розглядати як складну і комплексну правову категорію. Можна вивчати загалом порядок розгляду і вирішення цивільних справ або сконцентрувати свою увагу на вузких питаннях змісту окремих стадій або проваджень. Зосереджена увага на питаннях формування адекватної судової практики з цивільних справ. Будь-який зріз цивільної процесуальної діяльності можна вивчати з позиції оптимізації. Тому правомірно ставити питання про систему теоретичних поглядів на оптимізацію цивільного процесу, які відображають структуру цивільного судочинства.

6. Питання доступу до правосуддя й вибору належного суду – це ті, за якими буде оцінюватися проведена судова реформа. Це змушує законодавця й правозастосовувачів приділяти підвищену увагу розмежуванню судових повноважень. Не можна сказати, що в умовах функціонування декількох видів судової юрисдикції, правила її визначення абсолютно зрозумілі та прості.

Спроби створення процесуальної форми, адекватної природі правових спорів, – причини наявних колізій судових повноважень. Важливо, зрештою, вирішити термінологічні проблеми, систематизувати поняття й категорії, використовувані цивільним процесуальним законодавством. Практично може йтися про додаткові, але, фактично, нові критерії поділу права на приватне й публічне, що відкріє перспективи з'ясування справжнього змісту публічно-правового й господарсько-правового спору. І це все на фоні використання позову як унікального засобу захисту порушеного права та необхідності чіткого окреслення компетенції адміністративних і господарських судів.

У гармонійному поєднанні правозастосовної діяльності Верховного Суду, правил, які передбачають усунення наслідків неправильного вибору суду, окремих змагальних процедур визначення юрисдикції – шлях до безперешкодного правосуддя й доктринального обґрунтування концепції належного суду в різних сферах судової юрисдикції.

7. Традиційним у цивілістичній науці є розгляд правил підсудності в контексті розподілу юрисдикційних повноважень судових органів. Виконавши глибинний аналіз, дослідники акцентували увагу на різних аспектах досліджуваного явища, зокрема, аспектах побудови судової системи, переліку цивільних справ, які належать до ведення певного суду першої інстанції, юрисдикційних повноваженнях суду та їхньому розподілі всередині судової системи; взаємозв'язках між властивістю розглядуваного спору й повноважним судом, сфері переосмислення досліджуваного поняття й інші.

Предметна й суб'єктна юрисдикція окреслюють сферу застосування судової влади. Проте проблема видів проваджень, порушена у ст. 19 ЦПК України, не зумовлена визначенням кола судових повноважень. Йдеться насамперед про відповідність порядку розгляду цивільних справ їхній правовій природі. Водночас таке законодавче рішення знову актуалізує питання родової підсудності, їхньої затребуваності в сьогodнішньому вигляді практикою правозастосування.

8. Діяльність, обумовлена необхідністю сконцентрувати доказовий матеріал у справі, так само як і здійснення примирної функції цивільного судочинства – головні напрями, які визначають якісну своєрідність підготовки справи до судового розгляду. Тому правомірно порушувати питання про те, що зміни, наявні в ЦПК України, знову актуалізують проблему змісту підготовчих дій. Очевидним є потенціал цих процесуальних дій, зокрема з огляду на пошук оптимальної форми цивільного процесу.

9. ЦПК України у редакції 2017 року зробив перший крок на шляху закріплення примирних процедур у межах цивільного судочинства. Для багатьох країн світу впровадження примирних процедур стало одним з підсумків розвитку сучасного цивільного процесу. Система примирних процедур не може обмежуватися тільки процедурами врегулювання спору за участю судді, хоча вона єдина одержала нормативне закріплення. Суб'єктивне право сторін впливати на хід судового процесу має бути деталізоване можливістю вибору судових процедур, які надають.

Закордонна теорія і практика вже давно запропонувала низку апробованих часом примирних процедур, частина з яких зі сфери альтернативного вирішення спорів може перейти до цивільного судочинства. Переговори, посередництво, судова медіація, експертні та квазіпроцедури, гібридні форми альтернативного вирішення спорів – процедури, які мають значний потенціал у межах судового процесу. Потрібно тільки надати легітимності таким процедурам. Внаслідок проведення таких процедур підвищується можливість знаходження прийняттого для обох сторін варіанта виходу зі спірного конфлікту, його стійкість і виконуваність.

10. Істотна частина цивільної процесуальної діяльності суду і учасників судового процесу спрямована саме на наповнення доказової бази у справі. Проблема концентрації доказів не може бути вирішена без пошуку належних форм взаємодії основоположних принципів цивільного процесу – змагальності та диспозитивності, з одного боку, та положень про керівництво судовим процесом і активні повноваження суду, – з іншого.

Вітчизняний законодавець і судова практика намагаються максимально використовувати наявний набір санкцій для спонукання та стимулювання учасників судового процесу діяти добросовісно і відповідно до цілей цивільного судочинства. Звичайно, запропонована модель цивільної процесуальної відповідальності, яка охоплює главу про заходи процесуального примусу й окремі санкції, розташовані по ходу руху цивільної справи, потребує подальшого критичного осмислення. Водночас жодна цивільна процесуальна система не може ефективно функціонувати без належної кількості санкцій за порушення нормального ходу цивільного судочинства.

11. Дослідження обставин цивільних справ у структурі стадії судового розгляду займає особливе місце. Потребують зосередження запропоновані законодавцем зміни цивільного процесуального законодавства. Насамперед пов'язані з правовою конструкцією пояснень учасників справи, а також розширенням засобів доказування. Виключення пояснень сторін з переліку засобів доказування стало одним з найбільш видимих результатів кодифікації вітчизняного цивільного законодавства на початку ХХІ ст. ЦПК України в діючій редакції

залишився на таких самих методологічних позиціях, не забезпечуючи пояснення сторін необхідною доказовою силою.

Пошук належного законодавчого закріплення судових доказів у доктрині цивільного процесу ще триватиме. З позицій оптимізації цивільного судочинства першочергове значення мають правила, які визначають систему засобів доказування і властивості самих судових доказів, а також суб'єктів цивільного процесуального права, на яких закон покладає тягар доказування та доведення.

12. Запропонована модель спрощеного провадження потребує певного перегляду для досягнення її більшої оптимальності й ефективності.

Теорія і практика цивільного процесу оперує значною кількістю можливих засобів, способів і методів спрощення цивільної процесуальної діяльності. ЦПК України у редакції 2017 року не містить будь-яких положень, які свідчать про особливості відкриття провадження у справі, так само як і згадок щодо стандартних форм позовної заяви та інших процесуальних документів. Цивільний процесуальний закон у главі про розгляд справ у порядку спрощеного провадження обумовлює перелік справ, які підлягають розгляду в цьому провадженні, строки їхнього розгляду, порядок вирішення заявлених клопотань. Законодавець починає говорити про особливості спрощеного провадження стосовно подачі заяв по суті справи.

Модель спрощеного провадження охоплює імперативні положення про застосування щодо окремих категорій цивільних справ і положення, які виключають будь-яку можливість розгляду певних категорій цивільних справ у порядку спрощеного провадження. Нарешті, модель спрощеного провадження може бути застосована для розгляду широкого кола цивільних справ.

13. Судова практика, що формується, актуалізує теоретичне осмислення питань доступності касації в контексті впроваджуваних процесуальних фільтрів, їхнього оптимального нормативного закріплення й ефективності в цій частині цивільного процесуального законодавства. Так чи інакше, всі підстави для касаційного оскарження судових рішень зумовлені необхідністю аналізу подібності правовідносин.

Вирішення проблем судового правозастосування та правотлумачення, а у підсумку єдності судової практики можливе лише в контексті нормативного забезпечення єдності цивілістичного процесу.

Касаційна інстанція специфічно реалізує свою мету – вказуючи судам першої та апеляційної інстанції на допущені помилки правозастосування та правотлумачення. Право на ухвалення нового судового рішення має стати скоріше винятком із загального правила про направлення справи на новий судовий розгляд. Варто уникати широкого суддівського розсуду. Це важливо, враховуючи алгоритм виконання касаційного перегляду судових рішень: аналіз цивільної справи щодо правильності застосування норм матеріального права, тобто визначення точного змісту і сенсу законів, які мають бути застосовані до фактичних обставин справи.

14. Перспективи подальших досліджень оптимізації цивільного судочинства обумовлені важливістю формування в цивільному процесуальному законодавстві належного понятійно-категоріального апарату, вирішення проблем розмежування судових юрисдикцій і визначення кола юрисдикційних повноважень, підвищення

ефективності здійснення підготовчого провадження та процедур розгляду цивільної справи, розробки нових підходів до моделей оскарження судових рішень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в якій опубліковані основні наукові результати дисертації:

Індивідуальна монографія:

Гулик А. Г. Оптимізація цивільного судочинства в Україні: монографія. Дрогобич: Коло, 2020. 482 с.

Статті у наукових фахових виданнях з юридичних наук:

1. Гулик А. Г. Етапи становлення вітчизняного цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал.* 2018. № 3 (52). С. 68–77.

2. Гулик А. Г. Методологічні засади дослідження проблеми оптимізації цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал.* 2018. № 4 (53). С. 80–90.

3. Гулик А. Г. Завдання підготовчого провадження з огляду на оптимізацію цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал.* 2019. № 3 (56). С. 44–50.

4. Гулик А. Г. Належна судова юрисдикція – крок на шляху оптимізації цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал.* 2019. № 4 (57). С. 57–64.

5. Гулик А. Г. Типологія сучасного цивільного судочинства в контексті вивчення проблем його оптимізації. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»:* зб. наук. праць. 2018. Вип. 81. С. 140–153.

6. Гулик А. Г. До питання про понятійно-категоріальний апарат дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»:* зб. наук. праць. 2018. Вип. 82. С. 146–158.

7. Гулик А. Г. Історія становлення та розвитку процедур підготовки цивільних справ до судового розгляду. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»:* зб. наук. праць. 2019. Вип. 85. С. 133–144.

8. Гулик А. Г. Мета підготовчого провадження в контексті оптимізації цивільного судочинства. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»:* зб. наук. праць. 2019. Вип. 86. С. 117–125.

9. Гулик А. Г. Шлях становлення та розвитку процедур примирення в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 3. С. 149–153.

10. Гулик А. Г. Примирні процедури як одна з можливих форм оптимізації цивільного судочинства. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 4. С. 184–188.

11. Гулик А. Г. Проблеми формування оптимальних правил підсудності цивільних справ. *Приватне та публічне право.* 2019. № 4. С. 51–55.

12. Гулик А. Г. До питання про механізм вирішення проблеми розмежування судових юрисдикцій. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»:* зб. наук. праць. 2020. Вип. 87. С. 54–65.

13. Гулик А. Г. Форми та способи оптимізації цивільного судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 266–269.
14. Гулик А. Г. Касація в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 180–186.
15. Гулик А. Г. Судові докази як основоположна категорія доктрини доказування в цивільному судочинстві. *Вісник пенітенціарної асоціації України: наук. журнал*. 2020. № 2. С. 38–51.
16. Гулик А. Г. Поняття оптимізації цивільного судочинства: огляд концептуальних підходів. *Публічне право*. 2020. № 2. С. 121–128.
17. Гулик А. Г. Концентрація доказового матеріалу у цивільній справі – шлях до оптимізації цивільного судочинства. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. № 2. С. 81–89.
18. Гулик А. Г. Судовий розгляд у цивільному судочинстві: загальна характеристика крізь призму оптимізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3 (volume 1). P. 250–256.
19. Гулик А. Г. Оптимізація цивільного судочинства: європейський контекст. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 4. (volume 1). P. 21–26.
20. Гулик А. Г. Розгляд справ у порядку спрощеного провадження – напрям оптимізації цивільного судочинства. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2020. № 4. С. 52–59.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Гулик А. Г. Загальнонаукові методи дослідження проблеми оптимізації цивільного судочинства. *Тридцяті економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 01 жовт. 2018 р.)*. Львів. 2018. С. 91–93.
2. Гулик А. Г. Деякі роздуми щодо етапів розвитку цивільного судочинства. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 17 жовт. 2018 р.)*. Тернопіль. 2018. Вип. 6. С. 48–51.
3. Гулик А. Г. Історико-правові аспекти розвитку підготовчого провадження в цивільному процесі. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 13 черв. 2019 р.)*. Тернопіль. 2019. Вип. 13. С. 49–54.
4. Гулик А. Г. Завдання підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Тридцять восьми економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 черв. 2019 р.)*. Львів. 2019. С. 44–48.
5. Гулик А. Г. Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 лип. 2019 р.)*. Тернопіль. 2019. Вип. 14. С. 33–36.
6. Гулик А. Г. Деякі проблемні аспекти визначення оптимальної юрисдикції. *Тридцять дев'яти економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26 лип. 2019 р.)*. Львів. 2019. С. 37–41.

АНОТАЦІЯ

Гулик А. Г. Оптимізація цивільного судочинства: проблеми теорії і практики. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню теорії та практики оптимізації цивільного судочинства в Україні. Сформульовано концепцію оптимізації, визначено її елементи. Обґрунтовано загальні методологічні підходи до дослідження оптимізації цивільного судочинства. Визначено теоретичні засади оптимізації цивільного судочинства та її структурну характеристику. Проаналізовано проблемні аспекти цивільної юрисдикції в умовах оптимізації та забезпечення права на належний суд, оптимізації підготовки цивільних справ до судового розгляду. Приділено увагу оптимізації процедур судового розгляду цивільних справ і розгляду справ у порядку спрощеного провадження. Розглянуто питання функціонування касації в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві.

Ключові слова: оптимізація цивільного судочинства, судові процедури, правозастосування, належний суд, підготовче провадження, справедливий судовий розгляд, перегляд судових рішень.

АННОТАЦИЯ

Гулик А. Г. Оптимизация гражданского судопроизводства: проблемы теории и практики. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. Институт государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена исследованию теории и практики оптимизации гражданского судопроизводства в Украине. Сформулирована концепция оптимизации и определены ее элементы. Обоснованы общие методологические подходы к исследованию оптимизации гражданского судопроизводства. Определены ее теоретические основы и структурная характеристика. Проанализированы проблемные аспекты гражданской юрисдикции в условиях оптимизации и обеспечения права на надлежащий суд, оптимизации подготовки гражданских дел к судебному разбирательству. Уделено внимание оптимизации процедур судебного разбирательства гражданских дел и рассмотрения дел в порядке упрощенного производства. Рассмотрены вопросы функционирования кассации в системе оптимального инстанционного пересмотра судебных решений в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: оптимизация гражданского судопроизводства, судебные процедуры, правоприменение, надлежащий суд, подготовительное производство, справедливое судебное разбирательство, пересмотр судебных решений.

SUMMARY

Hulyk A. H. Optimization of civil procedure: problems of theory and practice.

– On the right of the manuscript.

Thesis for a Doctor Degree in Law, specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis presents the research of the theory and practice of optimization of civil procedure in Ukraine. The concept of optimization is formulated as a system of theoretical ideas and views on civil procedural activity from the standpoint of means, methods and techniques of its improvement. The basic elements of this concept are the provisions on the general methodological basis for studying the problem of optimization, the concept and structural characteristics of optimization, civil jurisdiction in terms of optimization and ensuring the right to a competent court, optimization of procedures for preparation and trial of civil cases, cassation in the system of instance judicial review.

It is substantiated that worldview approaches to the study of problems of optimization of civil procedures, which have to be formed in the absence of a new, philosophical basis, instead of the dialectic one, for the study of the phenomena of reality. General scientific and general legal methods of cognition are only a part of the necessary methodological tools. The expansion of theoretical ideas and the acquisition of knowledge on the problem under consideration is associated with the wider use of non-legal methods and special methods of studying civil procedural law.

Theoretical principles of optimization of civil procedure and its structural characteristics are determined. It is substantiated that the problem of optimization is the identification of factors contributing to the elimination or reduction of procedural insufficiency or redundancy in the given goals and objectives of civil procedure. Therefore, optimization can be presented as a process of creating such judicial procedures that help preserve the resources of participants in the proceedings and the court, as well as the formation of the expected and convenient state of the civil justice system, while ensuring the achievement of set tasks and guarantees of civil procedure activity.

Legislative and law enforcement activities are the main forms of optimization of civil procedure. Thus, within this approach the following directions of the analysis are distinguished: 1) procedural means of ensuring the realization of tasks of civil procedure and practice of their application; 2) optimization of individual stages or proceedings, as well as the procedural activities of the court and participants in the proceedings.

The problematic aspects of civil jurisdiction in the conditions of optimization and ensuring the right to a competent court are analyzed. It is argued that in the context of universalization of the claim form of defending a right and the absence of a clear separation of rights into private and public, the problem of determining judicial powers and creating an optimal procedural form that would be adequate to the nature of legal disputes and, more broadly, to access to justice and choice of a competent court is becoming pressing. The concept of optimization of jurisdiction is formulated, based on a system of actions aimed at eliminating terminological problems in the legislation, developing new criteria for identifying the nature of a legal dispute, and, as a consequence, precise definition of the field of administrative and commercial jurisdiction, mechanism

for issues resolving due to incorrect court choice, including the establishment of separate adversarial procedures and improving law enforcement and interpretative activities of the Supreme Court.

The optimization of preparation of civil cases for trial is considered. In the context of goals and objectives of this stage of the civil procedure, it is necessary to distinguish procedural actions that have a preparatory legal nature, namely: conciliating the parties and concentrating evidence in the case. The thesis argues that conciliatory procedures, reflecting the freedom of choice of the parties' options for their behavior, require a broader legislative interpretation. The model of dispute resolution with the participation of a judge chosen by the legislator as a novelty of civil procedural law and an attempt to ensure the procedural obligation of a judge to promote conciliation of the parties is not optimal in nature, as it limits the opportunities of beginning such a procedure, does not take into account certain categories of civil case, excessively formalizes the results of conciliation activities.

The optimization of procedures for concentrating evidence should be interpreted doctrinally in the context of the timeliness of the consideration and resolution of civil cases as a minimum standard of a fair trial. The initial characteristics of such procedures should be based on the interaction of adversarial proceedings, dispositiveness of civil procedure and judicial administration of the proceedings, which determines the range of active powers of the court.

Attention is paid to the optimization of procedures for judicial consideration of civil cases and consideration of cases in a simplified procedure.

The issue of cassation functioning in the system of optimal instance review of judgements in civil procedure is considered. It is noted that the issued reform of justice in civil cases is based on erroneous approaches limiting the access to the court of cassation, which does not reflect the socio-cultural level of development of society. The effectiveness of the cassation instance is directly related to the achievement of unity and sustainability of judicial practice, which to some extent depends on the grounds for review and their optimal enshrining.

Key words: optimization of civil procedure, judicial procedures, law enforcement, competent court, preparatory proceedings, fair trial, review of judgements.